

Tomasz KOŁTUNOWICZ

POLITECHNIKA LUBELSKA, WYDZIAŁ ELEKTROTECHNIKI I INFORMATYKI,
KATEDRA URZĄDZEŃ ELEKTRYCZNYCH I TECHNIKI WYSOKICH NAPIĘĆ

Pomiary właściwości elektrycznych nanokompozytów (CoFeZr)_x + (Al₂O₃)_{1-x}

Mgr inż. Tomasz KOŁTUNOWICZ

Od 2004 roku jest zatrudniony na stanowisku asystenta w Katedrze Urządzeń Elektrycznych i TWN Wydziału Elektrotechniki i Informatyki Politechniki Lubelskiej. W swojej pracy naukowej zajmuje się badaniami wpływu procesów technologicznych na właściwości elektryczne półprzewodników i nanostruktur wytwarzanych technikami jonowymi.

e-mail: t.koltunowicz@pollub.pl

Streszczenie

W pracy przedstawiono wyniki pomiarów właściwości elektrycznych nanokompozytów (CoFeZr)_x + (Al₂O₃)_{1-x} w oparciu o prąd przemienny o częstotliwości z zakresu od 50 Hz do 1 MHz. Pomiary wykonano w zakresie temperatur od 77 K do 373 K. Przeprowadzono analizę uzyskanych wyników i zaproponowano sposób przenoszenia ładunków elektrycznych pomiędzy studniami kwantowymi.

Słowa kluczowe: nanokompozyty, przewodność skokowa, studnie kwantowe, rezystancja.

The measurements of the electrical properties of (CoFeZr)_x + (Al₂O₃)_{1-x} nanocomposites

Abstract

The paper presents the results of the measurements of the electrical properties of (CoFeZr)_x + (Al₂O₃)_{1-x} nanocomposites performed on the alternating current in the frequency range from 50 Hz to 1 MHz. The measurements were done in the temperature range from 77 K to 373 K. The analysis of the results were performed and the mechanism of the carrying electric charges between quantum wells was proposed.

Keywords: nanocomposites, hopping recharging, quantum wells, resistance.

1. Wstęp

Wytwarzaniem materiałów, których składowe strukturalne są zbliżone do wymiarów nanometrowych (nanomateriały) oraz badaniem ich właściwości elektrycznych, magnetycznych, mechanicznych i innych zajmują się zespoły badawcze w większości państw wysokorozwiniętych. Jednym z najbardziej perspektywicznych kierunków badań są materiały, w których nanocząsteczki metali znajdują się w matrycy z materiału izolacyjnego. Takie materiały, od strony naukowej, są prawie idealnymi układami do modelowania zjawisk perkolacji, co jest istotne przy weryfikacji założeń teoretycznych. Jednocześnie nanomateriały o strukturze metal – dielektryk mogą znaleźć szerokie zastosowanie w technice. Materiały o takiej budowie wykazują właściwości półprzewodnikowe [1], a jednocześnie są znacznie tańsze. Materiały te wykazują ciekawe właściwości optyczne i magnetoptyczne [2], dużą magnetorezystywność [3], możliwość sterowania rezystywnością w bardzo szerokim zakresie [4, 5], światłoczułość oraz wysokie współczynniki pochłaniania mikrofal elektromagnetycznych [6].

Wykorzystanie do budowy nanomateriałów metali o właściwościach ferromagnetycznych pozwala na uzyskanie materiałów przydatnych do zapisywania informacji [7, 8, 9]. Wskazuje to również na możliwości ich zastosowania w mikroelektronice oraz do budowy różnego rodzaju czujników. Poza tym szereg nanoma-

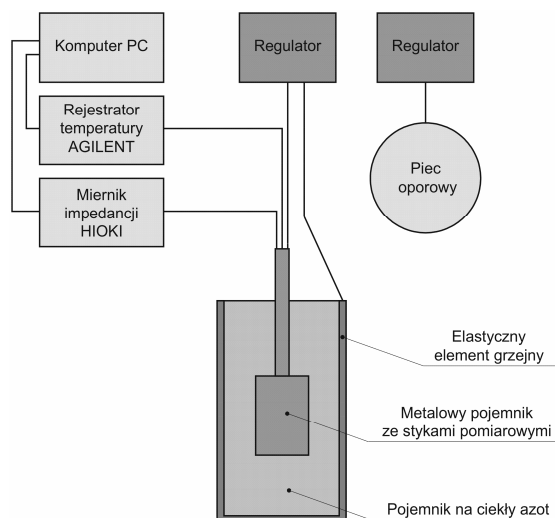
teriałów posiada wysokie właściwości mechaniczne i podwyższoną odporność na korozję.

2. Stanowisko pomiarowe

Pomiary właściwości elektrycznych nanokompozytów (CoFeZr)_{0,3} + (Al₂O₃)_{0,7} wykonywane były na komputerowym stanowisku pomiarowym zaprojektowanym i wykonanym w Katedrze Urządzeń Elektrycznych i Techniki Wysokich Napięć, którego schemat blokowy przedstawia rysunek 1. Do głównych elementów tego stanowiska należą: miernik impedancji typu 3532 LCR HiTESTER firmy HIOKI, rejestrator temperatury AGILENT 34970A, mikroprocesorowy regulator temperatury z elastycznym elementem grzejnym. Pomiarami i zbiorem danych steruje program komputerowy napisany w środowisku Visual Basic [10]. Ponadto w skład stanowiska wchodził piec rurowy z regulatorem temperatury. Układ ten służył do wygrzewania próbek.

Pomiar temperatury próbki odbywał się przy użyciu czujnika PT-100 podłączonego do rejestratora temperatury.

Zmiany temperatury pomiarowej dokonywane były poprzez regulator z mikroprocesorowym sterownikiem temperatury połączonym z elastycznym elementem grzejnym oraz czujnikiem PT-100. Badana próbka umieszczana była w uchwycie pomiarowym znajdującym się w metalowym pojemniku wypełnionym ciekłym azotem.

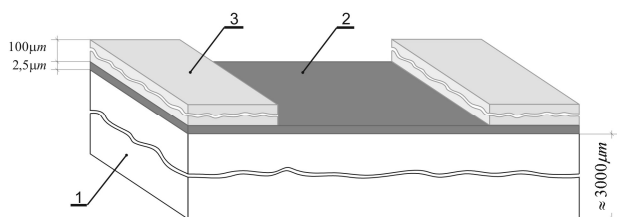

Rys. 1. Schemat blokowy stanowiska pomiarowego
Fig. 1. Flow chart of measurement station

3. Badany obiekt

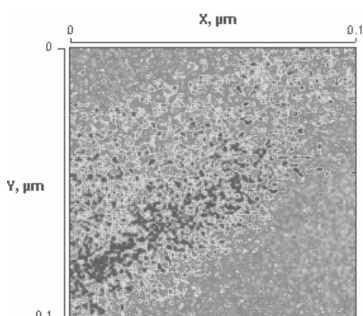
Do badań użyte zostały próbki (rys. 2), wytworzone metodą rozpylania jonowego, składające się z nanocząsteczek stopu Co_{0,45}Fe_{0,45}Zr_{0,10} rozmieszczonych losowo w matrycy dielektrycznej Al₂O₃. W zależności od potrzeb, grubość warstwy stopu zawierała się od 1,5 do 10 μm. Wybór stopu metalicznego o podanym powyżej składzie pozwolił za pomocą amorfizującego dodatku Zr na stabilizację amorficznej struktury materiału ferromagnetycznego CoFe. Matryca Al₂O₃ wybrana została ze względu na jej wysoką stabilność w szerokim zakresie temperatur. Zakres zawartości metalu w badanych próbkach w zależności od potrzeb wynosił od 5 do 60%. Jako przykładowe przedstawione zostaną pomiary

ry wykonane dla stopu o 30% zawartości metalu w nanokompozycie. Rozpylanie jonowe wykonane zostało w atmosferze Ar przy ciśnieniu ok. 10^{-3} Pa.

Rys. 2. Obraz badanej próbki $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$: 1 – podłoże izolacyjne ceramiczne, 2 – warstwa $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$, 3 – styki srebrne
Fig. 2. Picture of the tested $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$ sample: 1 – ceramic insulating base, 2 – layer of $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$, 3 – silver contacts

Przeprowadzone badania warstw za pomocą transmisyjnej mikroskopii elektronowej wykazały, że faza metaliczna znajduje się w matrycy Al_2O_3 w postaci nanocząstek, o kształcie zbliżonym do kulistego, o wymiarach od 6 do 10 nm (rys. 3).

Rys. 3. Obraz kropek kwantowych w cienkiej warstwie $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$ wykonany za pomocą transmisyjnej mikroskopii elektronowej
Fig. 3. Picture of quantum dots in the thin layer of $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$ obtained by the Transmission Electron Microscopy

4. Sposób wykonywania pomiarów

Na początku w celu wyeliminowania styku punktowego, na badaną próbkę po obu jej końcach naniesione zostały warstwy z pasty srebrnej o niskiej rezystancji. Następnie tak przygotowaną próbkę poddano obróbce termicznej w zakresie temperatur od ok. 300 K (próbka niewygrzewana) do 623 K z krokiem co 50 K. Wyrzwanie przeprowadzane było w piecu rurowym sterowanym elektronicznie, dokładność podtrzymania temperatury wynosiła ± 2 K. Zastosowano wygrzewanie izochroniczne, czyli skokowe zwiększanie temperatury z 30 minutowym wygrzewaniem w określonych temperaturach $T_a = 423$ K, 453 K, 523 K, 573 K, 623 K.

Każdorazowo po przeprowadzonym wygrzewaniu dokonywane były pomiary właściwości elektrycznych badanych próbek w zakresie temperatur od 77 K (temperatura ciekłego azotu) do 373 K z krokiem co 5 K dla wybranych częstotliwości z przedziału od 50 Hz do 1 MHz.

Zmierzone zostały następujące wielkości: kąt przesunięcia fazowego θ , pojemność C_p , tangens kąta strat $\text{tg} \delta$ oraz rezystancja R_p w schemacie zastępczym równoległym, a także temperatura pomiarowa T_p . Za pomocą zależności matematycznych wyznaczone były kolejne parametry tj: konduktywność σ , rezystywność ρ , przenikalność dielektryczna ϵ oraz współczynnik częstotliwościowy α .

5. Wyniki pomiarów

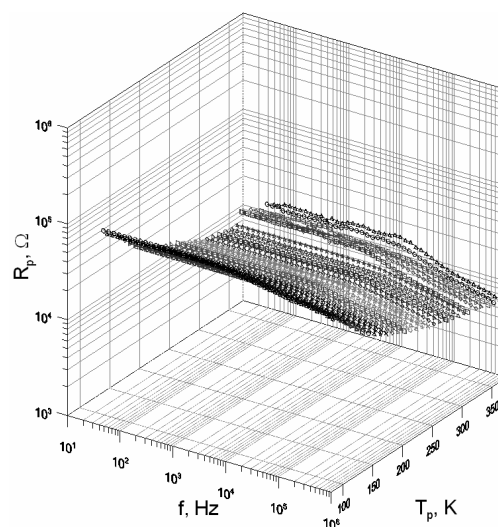
Analiza charakterystyk częstotliwościowych i temperaturowych oraz obliczeń współczynnika α wykonanych przy użyciu prądu

przemienneego pozwala na uzyskanie dodatkowych informacji o mechanizmach przenoszenia ładunków w nanomateriałach. W przypadku skokowego przewodnictwa ładunków w nanostrukturach obserwujemy zmniejszanie się rezystancji R_p wraz ze wzrostem częstotliwości f . W przypadku zwykłego przewodnictwa w jednym z pasm dozwolonych obserwowany jest brak zależności częstotliwościowej [11].

W tym przypadku widać, iż wraz ze wzrostem częstotliwości zmniejszeniu ulega wartość rezystancji. Zależność częstotliwościowa, wyrażona będzie wykładnikiem potęgi $-\alpha$ we wzorze:

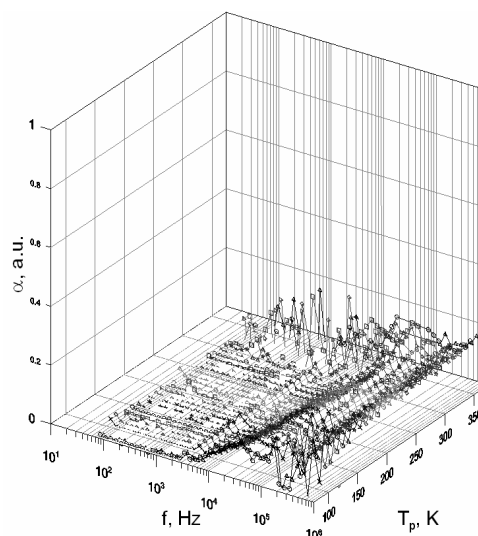
$$R_p \sim f^{-\alpha}, \quad (1)$$

Wraz ze wzrostem temperatury wygrzewania T_a wpływ częstotliwości na wartość rezystancji zwiększa się, co można zauważyć porównując rysunki 4 i 6.

Rys. 4. Zależność rezystancji R_p od częstotliwości f i temperatury pomiarowej T_p dla niewygrzewanej próbki $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$. Zaznaczono co drugą krzywą

Fig. 4. Interrelation between the resistance R_p and frequency f and measurement temperature T_p for the nonannealed $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$ sample. Every second curve was marked

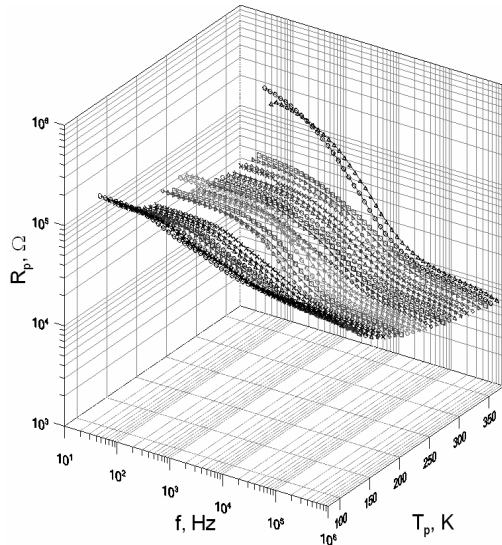

Rys. 5. Zależność współczynnika częstotliwościowego α od częstotliwości f i temperatury pomiarowej T_p dla niewygrzewanej próbki $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$. Zaznaczono co drugą krzywą

Fig. 5. Interrelation between the frequency coefficient α and frequency f and measurement temperature T_p for the nonannealed $(\text{CoFeZr})_{0.3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0.7}$ sample. Every second curve was marked

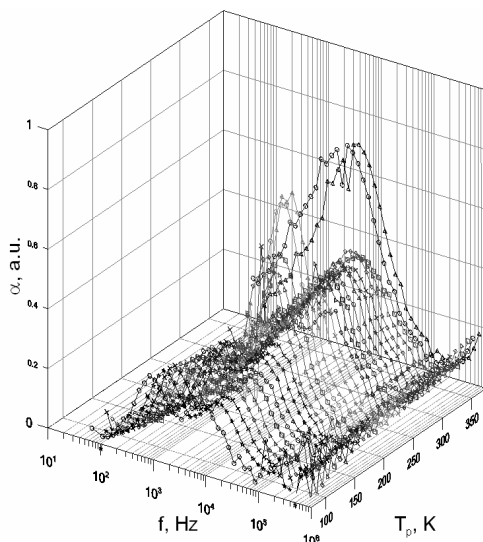
Analiza częstotliwościowego współczynnika α (rys. 5 i rys. 7) dla przewodnictwa skokowego pozwala wyróżnić obecność jednego lub kilku rodzajów studni kwantowych o różnych właściwościach [12].

Dla próbki nie poddawanej wcześniejszemu wygrzewaniu obserwujemy w całym zakresie częstotliwości i temperatury pomiarowej jedno maksimum współczynnika α_{max} .

Rys. 6. Zależność rezystancji R_p od częstotliwości f i temperatury pomiarowej T_p dla próbki $(\text{CoFeZr})_{0,3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0,7}$ wygrzanej w temperaturze $T_a=573$ K. Zaznaczono co drugą krzywą

Fig. 6. Interrelation between the resistance R_p and frequency f and measuring temperature T_p for the $(\text{CoFeZr})_{0,3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0,7}$ sample annealed at the temperature $T_a=573$ K. Every second curve was marked

Rys. 7. Zależność współczynnika częstotliwościowego α od częstotliwości f i temperatury pomiarowej T_p dla próbki $(\text{CoFeZr})_{0,3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0,7}$ wygrzanej w temperaturze $T_a=573$ K. Zaznaczono co drugą krzywą

Fig. 7. Interrelation between the frequency coefficient α and frequency f and measuring temperature T_p for the $(\text{CoFeZr})_{0,3} + (\text{Al}_2\text{O}_3)_{0,7}$ sample annealed at the temperature $T_a=573$ K. Every second curve was marked

Po przeprowadzeniu izochronicznego wygrzewania w temperaturze 573 K można zaobserwować zmianę zachowania się współczynnika α . Dla temperatur pomiarowych w przedziale od 77 K do 300 K widoczne są dwa maksima, co świadczy o obecności w nanokompozycie dwóch rodzajów studni kwantowych. Uwi-

adacznia się to na wykresie $\alpha(f)$ w postaci od jednego do kilku maksimum (rys. 7). W studni, dla której maksimum α znajduje się w obszarze ok. 10^4 Hz elektron pomiędzy przeskokami pozostaje przez czas ok. 10^{-6} s, a w drugiej z maksimum α w obszarze ok. 500 Hz przebywa w czasie ok. 10^{-3} s.

6. Wnioski

Wygrzewanie termiczne powoduje istotne zmiany struktury nanomateriałów, polegające prawdopodobnie na dyfuzji tych atomów metali, które znajdowały się w matrycy Al_2O_3 do nanocząsteczek, to znaczy do oczyszczenia matrycy od domieszek (Co, Fe, Zr). Powoduje to nasilenie częstotliwościowych i temperaturowych zależności rezystancji materiałów i rozszerzenie zakresu temperatur, w których występują zależności częstotliwościowe rezystancji od ok. 150 K dla próbki niewygrzewanej do ok. 400 K po izochronicznym 30 minutowym wygrzewaniu w temperaturze 573 K.

7. Literatura

- [1] G. Wastlbauer, J.A.C. Bland: Structural and magnetic properties of ultrathin epitaxial Fe films on GaAs(001) and related semiconductor substrates, *Advances in Physics*, v. 54, N.2, 2005, s. 137 – 219
- [2] Y.H. Tang, X.M. Chen, Y.J. Li, X.H. Zheng: Dielectric and magneto-electric characterization of $\text{CoFe}_2\text{O}_4/\text{Ba}_0.55\text{Sr}_0.25\text{Ca}_0.2\text{Nb}_2\text{O}_6$ composites, *Materials Science and Engineering B*, v. 116., 2005, s. 150 – 155
- [3] C. Tannous, J. Gierlatowski: Giant magneto-impedance and its applications, *Journal of Materials Science: Materials in Electronics*, v. 15., 2004, s. 125 – 133
- [4] Q. Wan, T.H. Wang, C.L. Lin: Third-order optical nonlinearity and negative photoconductivity of Ge nanocrystals in Al_2O_3 dielectric, *Nanotechnology*, v. 14, 2003, s. 15 – 17
- [5] G.B. Parravicini, A. Stella, M.C. Ungureanu, R. Kofman: Low-frequency capacitance effect in systems of metallic nanoparticles embedded in dielectric matrix, *Applied Physics Letters*, v. 85, N. 2., 2004, s. 302 – 305
- [6] Sh. Sen, R.N.P. Choudhary: Impedance studies of Sr modified $\text{BaZr}_0.05\text{Ti}_0.95\text{O}_3$ ceramics, *Materials Chemistry and Physics*, v. 87, 2004, s. 256 – 263
- [7] R. Skomski: Nanomagnetism, *Journal of Physics: Condensed Matter*, v. 15, 2003, s. 841 – 896
- [8] S.D. Bader: Magnetism in low dimensionality, *Surface Science*, v. 500, 2002, s. 172 – 188
- [9] J.C.A. Huang, C.Y. Hsu: Complex capacitance spectroscopy as a probe for oxidation process of AlOx – based magnetic tunnel junctions, *Applied Physics Letters*, v. 85, N. 24, 2004, s.5947 – 5949
- [10] T. Kołtunowicz: Stanowisko do badania temperaturowych i częstotliwościowych właściwości elektrofizycznych implantowanych półprzewodników. *Elektronika*, 10/2007
- [11] N.F. Mott, E.A. Davis: *Electron Process In non-crystalline materials*, Clarendon Press, Oxford, 1979
- [12] P. Żukowski, T. Kołtunowicz, J. Partyka, P. Węgierek, M. Kolasik, A. Wdowiak, A.V. Larkin, J.A. Fedotova, A.K. Fedotov, F.F. Komarov, L.A. Vlasukova: A Model of Hopping Recharging at Alternating and Direct Currents and Its Experimental Verification, NEET 2007 - New Electrical and Electronic Technologies and Their Industrial Implementation, 5th International Conference, Zakopane, Poland, 2007, s.141 - 143